

MĂNĂSTIREA VĂCĂREȘTI ȘI LOCUL EI ÎN CONTEXTUL ARTEI DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ¹

— VASILE DRĂGUȚ —

Fig. 1. Biserica mănăstirii Văcărești (clișeu B.C.M.I.)

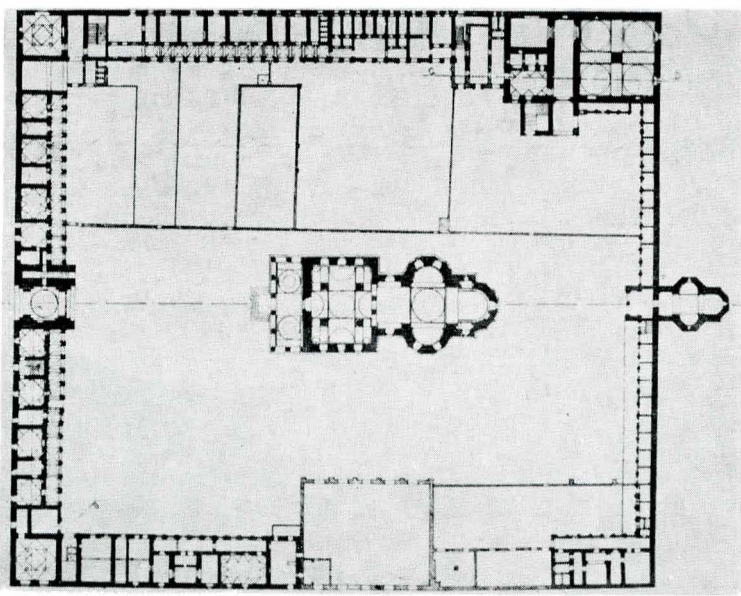

Fig. 2. Mănăstirea Văcărești; planul incintei principale (după N. Ghika-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia, secolul al XVIII-lea*, pl. CCCLXIV).

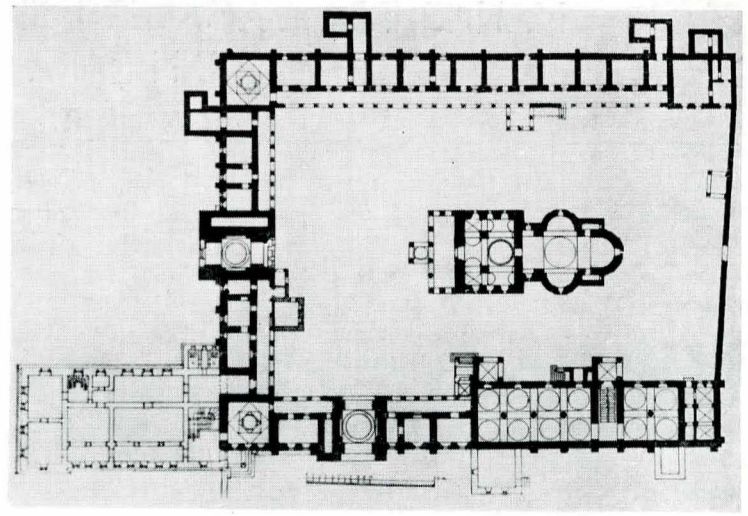

Fig. 3. Mănăstirea Hurez; planul incintei principale (după N. Ghika-Budești, *Evoluția...*, pl. CCCXVI).

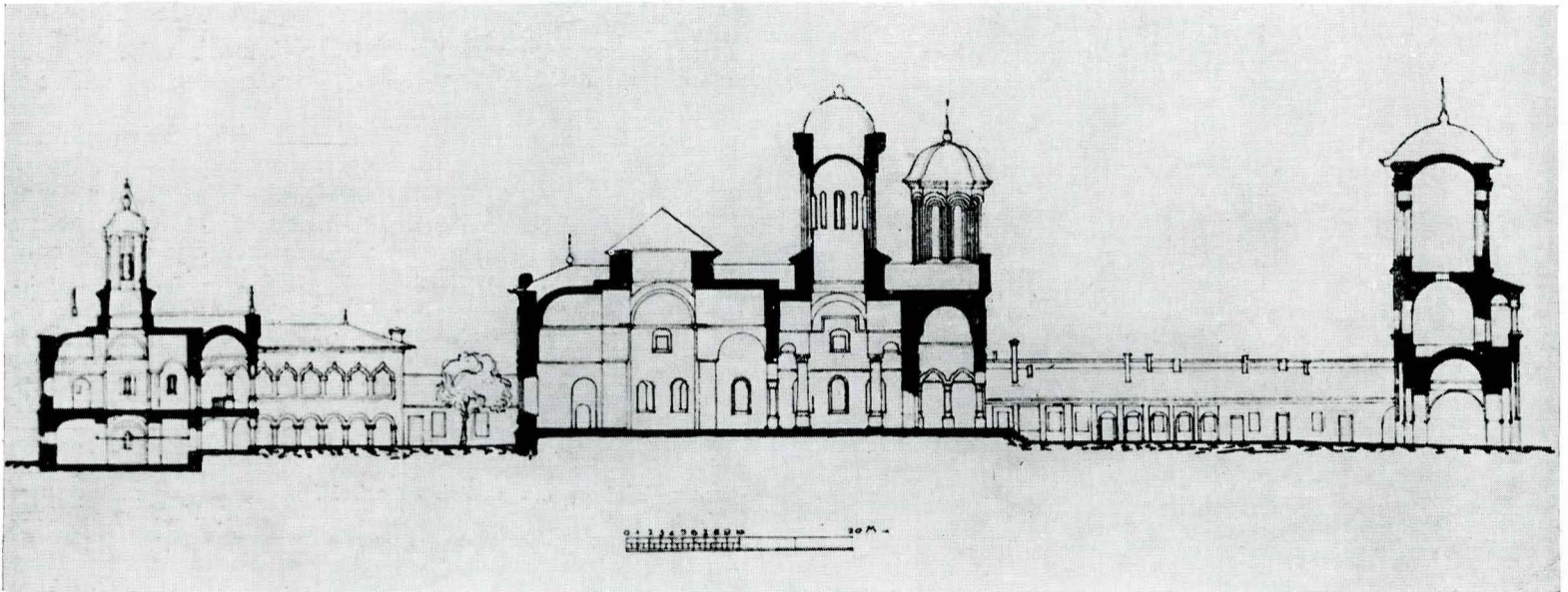

Fig. 4. Mănăstirea Văcărești; secțiune longitudinală (după N. Ghika-Budești, *Evoluția...*, pl. CCCLXVI).

În primăvara anului 1716, pe o cornișă de deal cu largă privire asupra Bucureștilor, se începea construcția mănăstirii Văcărești².

Ctitorul acestui așezământ, care avea să devină unul dintre cele mai importante complexe monastice din Țara Românească, era Nicolae Mavrocordat, prinț cu care se inaugurează epoca domniilor fanariote din această țară. Așezat în scaun în ziua de 10 februarie 1716, fiul exaportului

hotăra imediat înălțarea mănăstirii Văcărești, lucrările desfășurându-se în mod susținut pînă în toamna aceluiași an. Întrerupte vreme de trei ani, ca urmare a alungării din scaun a domnitorului și întemnițării sale la Sibiu, lucrările au fost reluate în anul 1719 și s-au continuat fără întrerupere pînă în septembrie 1722, cînd mănăstirea era în întregime terminată și împodobită cu cele trebuitoare.

Despre toate acestea, pisania de piatră, așezată deasupra ușii din pridvor și împodobită cu stemele Țării Românești și Moldovei, glăsuiește cu claritate:

„Această sf(ă)ntă și dumnezeiască mănăstire întru care să proslăvește prea sfânta de viață făcătoare și de o ființă Troiță, ziditu-s-au din temelii ei de prealuminatul, preainălțatu și bl(a)gocestivu domnu, Ion Nicolae Alexandru vovod, carele după darul cel dumnezeesc mutându-se din domnia țării Moldovei în scaunul domniei Țării Rumânești, dent(r)u năstavul sf(i)ntei Troițe a început-o fiind leat 7224, puind temeliiile și zidind pănă la un loc. Iar apoi, de pe judecățile lui Dumnezeu, cele nepricepute la oameni, fiind pe acēle vrēmi războe între împărății și răzmirițe în țară s-au întâmplat de l-au luat oștile împărăției nēmților cu toată luminată casa mării sale și l-au dus l-au ținut în Ardeal pănă ce s-au împăcat împărățiile; iar dup-ace cu ajutorul sf(i)ntei Troițe l-au trimis de acolo cu multă cinste; și pre aicea prin țară trecând, au sosit cu pace și cu cinste de către împărăție, la luminată casa mării sale. Și neapostindu-se multă vrēme, din pronie dumnezeiască l-au cinstit împărăția iarăș cu scaunul domniei Țării Rumânești; și ajun-

¹ O variantă a acestei lucrări, cu titlul *Le monastère de Văcărești – expression des relations artistiques roumano-greques*, a fost prezentată, sub formă de comunicare, la simpozionul „Epoca fanariotă”, Salonic, 23 octombrie 1970.

² Datorită folosirii sale ca închisoare, încă din anul 1864, mănăstirea Văcărești nu a făcut, pînă în prezent, obiectul unor studii sistematice care să facă posibilă o prezentare monografică atotcuprinzătoare. Dintre lucrările și articolele care dau o imagine mai complexă asupra monumentului amintim: Al. Fălcoianu, *Călăuza mănăstirii și închisorii centrale Văcărești*, București, 1929; Virgil Drăghiceanu, *Mănăstirea Văcărești*, „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, XXII, 1929, p. 138; G. M. Cantacuzino, *Mănăstirea Văcărești*, in „Arcade, firide și lespezi”, București, 1932, p. 81–93; G. M. Cantacuzino, *Văcărești sau testamentul artei tradiționale*, in „Mișcarea”, XXVI, 1933, nr. 727, p. 1, nr. 728, p. 1–2; Victor Brătulescu și Remus Ilie, *Mănăstiri și biserici din județul Ilfov*, București, 1935, p. 25–30; Grigore Ionescu, *București, ghid istoric și artistic*, București, 1938, p. 292–303; Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961, p. 317–327; Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, II, București, 1965, p. 133–138; Alexandru Elian și colectiv, *Orașul București* (în colecția „Inscripțiile medievale ale României”), București, 1965, inscripțiile nr. 487–491; 496–498; *Istoria artelor plastice în România*, II, București, 1970, p. 52... 88.

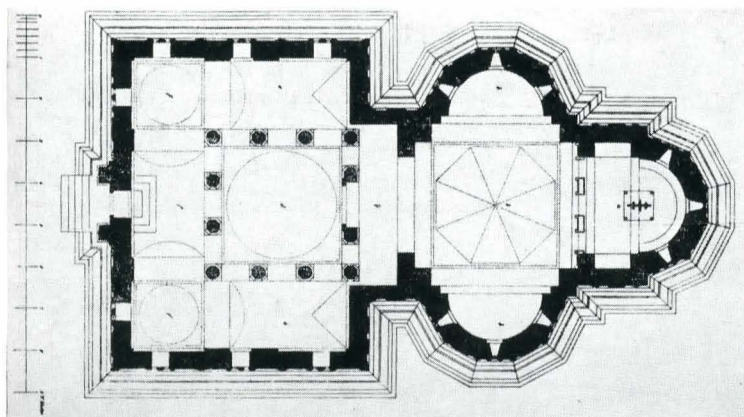

Fig. 5. Biserica episcopală din Curtea de Argeș (1517-1522).

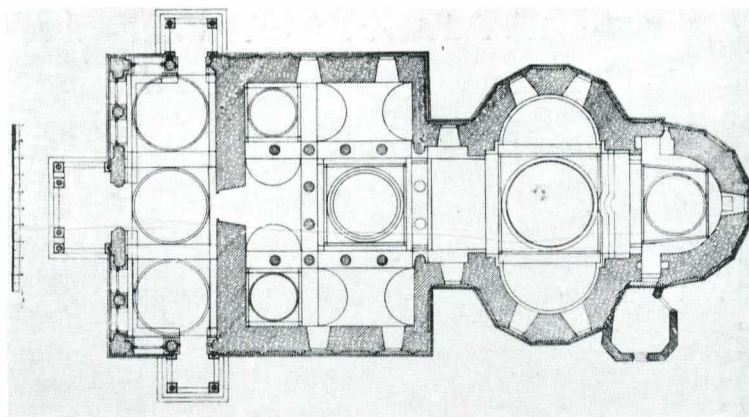

Fig. 6. Biserica Mitropoliei din București (1655-1665).

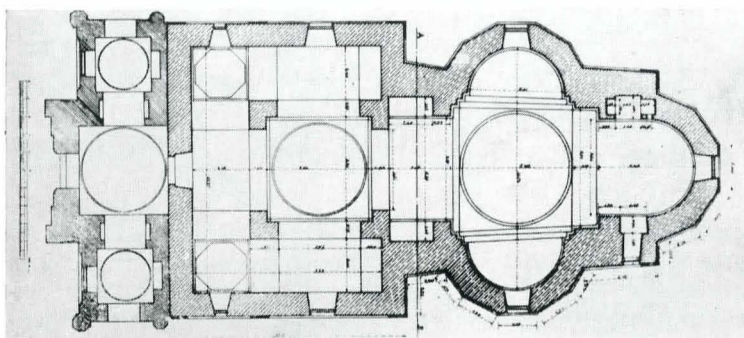

Fig. 7. Biserica mănăstirii Radu Vodă (1568; 1613-1624).

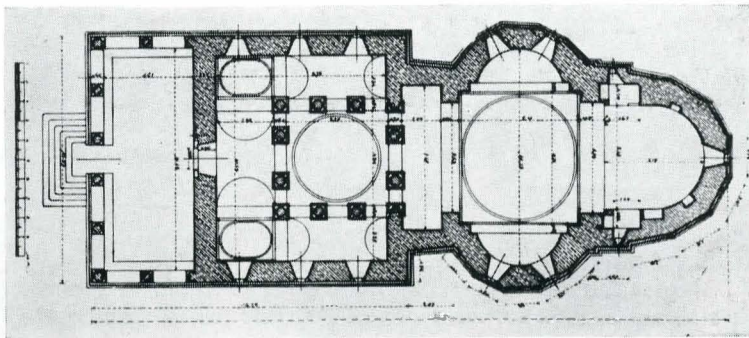

Fig. 8. Biserica mănăstirii Cotroceni (1678).

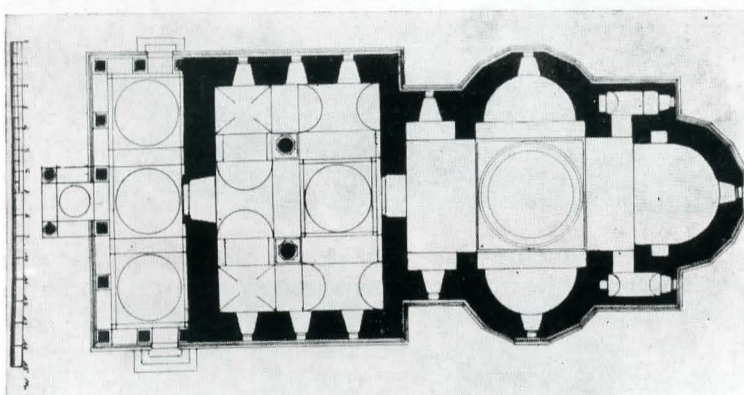

Fig. 9. Biserica mănăstirii Hurez (1691-1692).

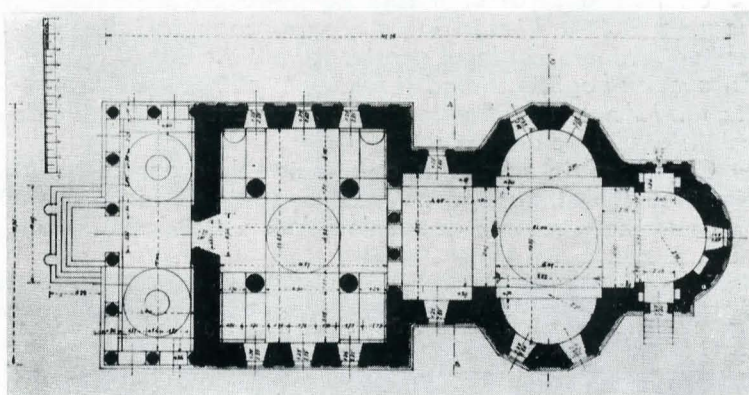

Fig. 10. Biserica mănăstirii Văcărești (1716-1722) (după N. Ghika-Budești, *Evoluția...*, vol. II, III, IV).

gând aici cu pace la leatul 7227, îndată iar s-au apucat de lucru mănăstirii, după răsuna măriei sale cea dumnezeiască, înfrumusețând-o cu toate podoabele bisericesti pre denlăuntru și pre afară precum se și vede, într-o mărire și lauda sfintei Troițe, pentru vecinica pomenire măriei sale și a răposăților părinților măriei sale, ispravnic mare fiind d(u)m(nealui) Manolache v(e)l cluce(r) i Matei Mog(oș) b(i)v v(e)l ag(ă) i pan lane v(e)l cup(a)r. Și s-au isprăvit de tot lucrul în luna lui s(e)pt(emvrie) fiind leatul de la zidirea lumii 7231 iar de la nașterea lui H(risto)s 1722"³.

Nu poate scăpa atenției graba și perseverența cu care Nicolae Mavrocordat a hotărât ridicarea impozantei sale ctitorii. Considerată prin prisma complexității și valorii artistice a vastului ansamblu monumental, hotărârea sa, pe care o descifrăm și în textul pisaniei, capătă o deosebită semnificație, asupra căreia vom reveni mai târziu.

Dar înainte de a încerca o evaluare generală a problemelor pe care le ridică mănăstirea Văcărești, este necesar să facem cunoștință cu monumentul însuși.

Construcțiile care formează ansamblul monastic se distribuie pe o suprafață de 18 000 mp, în jurul a două incinte adiacente, în cadrul unui plan dreptunghiular, organizat pe principiile generale ale simetriei de-a lungul axei est-vest.

Prima incintă, cu caracter introductiv, era destinată complexului de gardă, căci mănăstirea găzduia și o reședință domnească. Intrarea, aflată în centrul laturii vestice, era accentuată de un turn clopotniță, prevăzut cu un original foisor pe trei laturi.

Incinta principală, de formă aproape pătrată (92 × 103 m),

este dominată compozițional de biserica mănăstirii, care se află chiar în centru. Intrarea este și aici marcată de un turn-clopotniță prevăzut cu foisor. Silueta acestuia a fost însă modificată în secolul al XIX-lea, prin suprainălțarea sa într-un stil bastard neoclasic și Empire. De-a lungul zidurilor de incintă, înalte și deosebit de puternice, sînt distribuite construcțiile care formează ansamblul monastic propriu-zis: chiliile, bucătăriile, trapeza și stăreția. În colțul de nord-est al incintei se află palatul domnesc în care Nicolae Mavrocordat își instalase faimoasa bibliotecă, bogată în ediții rare și documente de preț, pe care le rivneau mulți cărturari ai timpului⁴.

Înălțat deasupra unei ample pivnițe boltite, palatul domnesc cuprinde apartamentele domnești dispuse de o parte și de alta a unui vestibul central care comunică în fațadă cu un frumos foisor prevăzut cu șapte arcade elipsoidale ridicate pe șase coloane de piatră, cu fusuri răsucite și capitele compozite cioplite cu îngrijire.

Pe latura de est, în axul de simetrie punctat de biserica mare și de turnurile clopotniță, se află paraclisul, pe care Nicolae Mavrocordat îl plănuise, ridicându-i temeliele, dar pe care l-a desăvîrșit fiul său, Constantin Mavrocordat, în

⁴ Ca și alte monumente de epocă feudală din țara noastră, mănăstirea Văcărești a avut de suferit din cauza prădăciunilor, a cutremurelor și, în caz particular, a modificărilor ulterioare. Claude Jean Flachat remarcă, în 1740, frumusețea întregului ansamblu, oprindu-se cu deosebire asupra bisericii, pe care o considera ca cea mai izbită din toată lumea ortodoxă și asupra porticului care, pe atunci, făcea înconjurul curții (C. J. Flachat, *Observations sur le commerce et sur les arts d'une partie de l'Europe, de l'Asie, de l'Afrique et même des Indes Orientales*, I, Lyon, 1766, p. 348-349).

³ Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 434-435, inscripția nr. 487.

Fig. 11. Paraclisul mănăstirii Văcărești; detaliu de portal (clișeu B.C.M.I.).

1736, așa cum precizează pisania săpată în piatră, cu text în limba greacă:

„† Biserica aceasta a lui Nicolae al Mirelor s-a clădit cu strălucire, cu cheltuieli din belșug, de către Constantin, domn al muntenilor aflindu-se acum și mai înainte al Moldovei, fiul dorit al lui Nicolae cel prea înțelept, fiu de patru ori încununat al unui tată de patru ori încununat, ci moartea răpindu-l i-a înlăturat această dorință. Fiul și moștenitorul tronului, în locul acestor temelii a clădit și a înfrumusețat, cu bogăție, zidind și pridvor în patru colțuri. Ispravnic fiind Anania al Bethleemului, egumenul mănăstirii de aci. În anul 1736 august”⁵.

Considerat în ansamblu, ca principii de organizare planimetrică și distribuție, complexul monastic de la Văcărești ne apare ca o reluare destul de fidelă a mănăstirii Hurez,

⁵ Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 440–441, inscripția 498.

Fig. 12. Biserica mănăstirii Văcărești; detaliu din portalul pronosolului (clișeu B.C.M.I.).

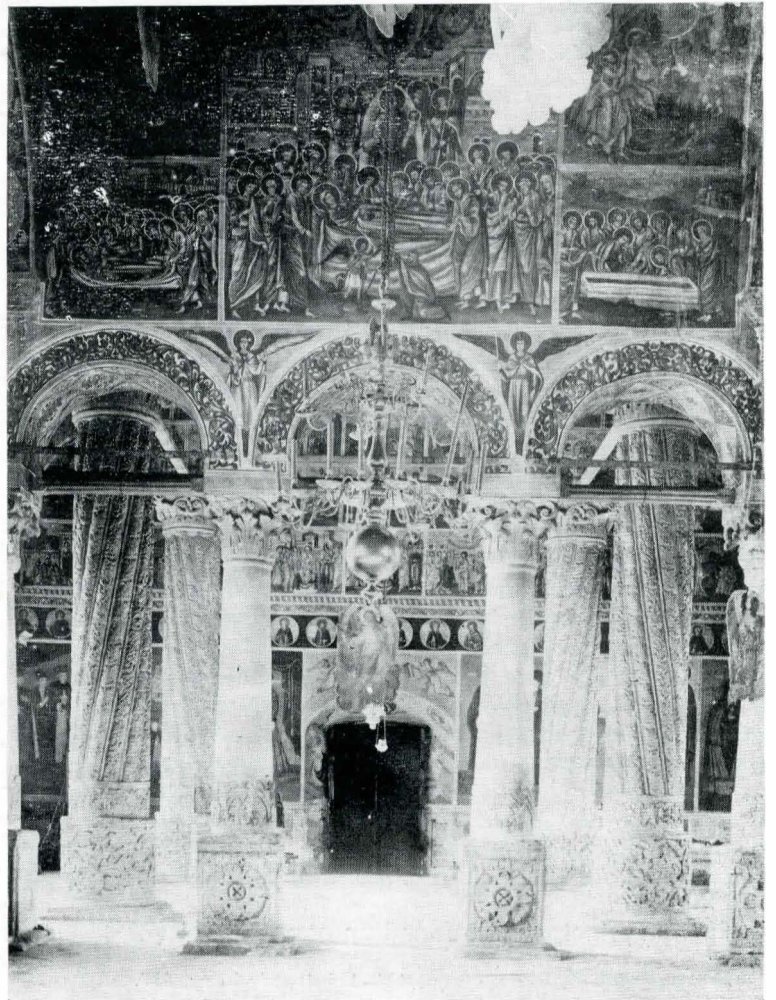

prestigioasa ctitorie a lui Constantin Brîncoveanu, construită în anii 1690–1697. La Hurez, pentru prima dată în arhitectura din Țara Românească, fusese adoptat principiul urbanistic de origine renascentistă al organizării geometrice regulate în funcție de o axă de simetrie. Și acolo, incinta are un plan dreptunghiular, cu biserica în centrul compozițional, axa est-vest fiind clar marcată prin biserica paraclisului, pe latura vestică, și de poarta către bolniță, pe latura estică.

Reluând planul Hurezului, constructorul mănăstirii Văcărești a știut să profite de avantajul terenului plat, conferind o și mai pregnantă expresie axului de simetrie, prin cele două turnuri clopotniță, care sînt în același timp și turnuri de poartă, ceea ce accentuează sensul drumului de acces.

Adîncind analiza comparativă a ansamblului monastic de la Văcărești, vom descoperi, din aproape în aproape,

Fig. 13. Biserica mănăstirii Văcărești, interior (clișeu B.C.M.I.).

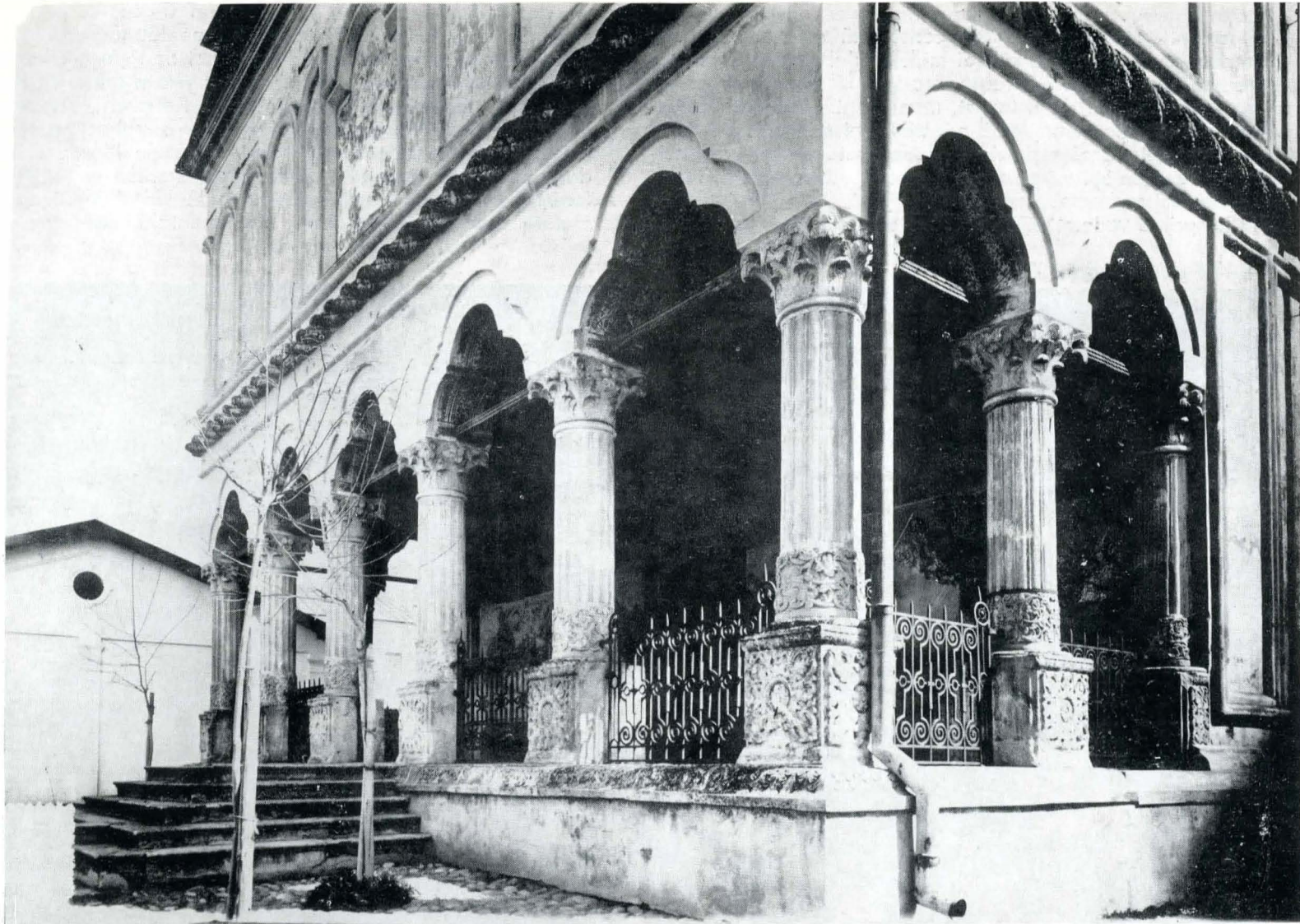

fig. 14. Biserica mănăstirii Văcărești; vedere dinspre sud-vest; (clișeu B.C.M.I.).
Fig. 15. Biserica mănăstirii Văcărești, fațadă laterală (clișeu B.C.M.I.).

tot mai multe caracteristici care nuanțează inserția acestei importante ctitorii în tradiția constituită a artei din Țara Românească, precizând și mai mult gândul ctitorului în momentul în care a hotărît realizarea sa.

Așa cum este de așteptat, monumentul cel mai important al întregului complex îl constituie biserica, despre care se poate afirma că reprezintă o adevărată sinteză a principalelor construcții religioase din Țara Românească pe interval de mai multe secole.

La prima vedere, este izbitoare asemănarea de plan cu

biserica mare a mănăstirii Hurez: un triconc cu pronaos supradimensionat în lărgime, avînd pe latura occidentală un pridvor pe coloane. Ținînd seama și de repertoriul ornamental, asupra căruia vom reveni, se poate afirma că Hurezul a fost principalul model pe care l-a avut în față constructorul de la Văcărești⁶. Dar el nu s-a mulțumit doar cu atât. Dacă triconcul naosului este aproape identic cu cel de la Hurez (cu excepția că absidele laterale au câte două ferestre în loc de una), pronaosul de la Văcărești are o tratare mai generoasă, mai monumentală. Așa cum s-a

Fig. 16. Biserica mănăstirii Văcărești, interior (clișeu B.C.M.I.).

observat⁷, dispoziția acestui pronaos reproduce în principiu sistemul cunoscut sub numele de cruce greacă înscrisă (aici brațele nu sînt egale), soluția adoptată amintind îndeaproape pe aceea de la Biserica domnească din Curtea de Argeș, în sensul că spațiile dintre brațele crucii sînt boltite cu semicilindri nu cu calote semisferice. Particulară este la Văcărești prezența celor patru coloane monolite, impresionante prin dimensiuni și frumusețea decorației din frunze de acant care le îmbracă în întregime. Ansamblul lor este admirabil pus în valoare datorită faptului că la Văcărești comunicarea dintre pronaos și naos nu se face doar printr-o singură ușă ca la Hurez, ci prin trei arcade pe coloane, potrivit unei soluții devenită caracteristică în arhitectura românească de epocă. Pridvorul, aproape identic ca organizare cu cel de la Hurez, se individualizează prin aceea că este încununat de două turlă, care contribuie la efectul de monumentalitate al fațadei de vest. Ideea celor două turlă în torsadă, la vest, nu era nouă în Țara Românească; ea apăruse întia oară la biserica episcopală din Curtea de Argeș, celebra ctitorie a lui Neagoe Basarab (1517–1522), monument care avea să exercite o continuă atracție pentru toți constructorii marilor biserici domnești. La mănăstirea Radu Vodă (1614–1627), la biserica Mitropoliei din București (1654–1658), la biserica mănăstirii Cotroceni, ctitoria lui Șerban Cantacuzino (1679), de asemenea la Hurez, pretutindeni constructorii nu au făcut decît să interpreteze dispoziția planimetrică și decorația bisericii episcopale din Curtea de Argeș. Aici își află originea și triconcul cu pronaos mult dezvoltat în lărgime, de asemenea și coronamentul bogat al monumentelor religioase din Țara Românească, coronament alcătuit din patru turlă distribuite după următoarea regulă: una pe naos și trei pe pronaos. Interpretînd această distribuție, constructorul de la Văcărești a așezat două turlă pe pridvor, soluție motivată prin necesitatea de a pune în valoare fațada de vest a bisericii aflată în cap de perspectivă pentru cel ce pătrunde în mănăstire pe sub turnul clopotniță⁸.

În concluzia acestor observații, vom spune că biserica mănăstirii Văcărești reprezintă o fericită sinteză a tot ceea ce produsese mai reprezentativ vechea arhitectură muntească, raportarea ei la monumentele prestigioase ale trecutului fiind mai mult decît evidentă, principalul inel intermediar fiind oferit de ctitoria lui Constantin Brîncoveanu de la Hurez. Dar legăturile cu Hurezul și – mai larg vorbind – cu monumentele de epocă brîncovenească, nu se reduc doar la problemele de ordin tipologic și planimetric.

Un briu în torsadă separă fațadele în două registre, cel superior este decorat cu arcaturi profilate din toruri de cărămidă, cel inferior este împărțit în panouri dreptunghiulare conturate în același mod. Acest sistem de decorare al fațadelor, folosit întia oară la biserica episcopală din Curtea de Argeș, a fost reluat de nenumărate ori în arhitectura Țării Românești, fiind utilizat pînă la începutul secolului al XIX-lea.

Un loc important în plastica monumentală a mănăstirii Văcărești, a bisericii mari în primul rînd, îl ocupă sculptura. Asupra sculpturii trebuie în mod special să ne îndreptăm atenția pentru că ea este cea care contribuie în mod hotărîtor la determinarea stilistică a întregului ansamblu. Atît coloanele cit și ancadramentele de piatră ale ușilor și ferestrelor sînt generos ornamentate cu motive vegetale dispuse în vrejuri sau formînd inflorescențe. Frunzele, bobocii și florile de acant alcătuiesc fondul principal de elemente ornamentale, tratarea lor urmînd îndeaproape principiile decorative ale așa-numitului baroc brîncovenesc. Deși bogată, decorația nu este dezlănțuită, nu are un caracter invadator, ea este, dimpotrivă, stăpînită și ordonată potrivit unor legi compoziționale care frizează echilibrul clasic. Reliefulurile sînt plate, cu o grafică precis conturată, motivele au o scriere calmă care se refuză sincopelor și mișcărilor brusce. Analizînd îndeaproape toată această decorație, îi găsim numeroase corespondențe la monumentele de

⁶ Problema raporturilor între biserica mănăstirii Văcărești și biserica mănăstirii Hurez a preocupat și pe alți cercetători; amintim în primul rînd pe Grigore Ionescu, *București...*, p. 290 și Emil Lăzărescu în *Istoria artelor plastice în România*, II, p. 55.

⁷ Grigore Ionescu, *București...*, p. 291.

⁸ La cutremurul din 1802, turla de pe naos s-a prăbușit; ulterior a fost construită o turlă de lemn care a dispărut la rîndul ei, azi existînd doar o învelitoare direct peste bază (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 318).

epocă brîncovenească; soclurile coloanelor pridvorului sînt aproape identice cu cele de la biserica mănăstirii Antim, ancadramentele ferestrelor le reproduc pe cele de la biserica Sf. Gheorghe Nou, capitelele de tip compozit se regăsesc la Mogoșoaia, la Berca, la Rm. Sărat și la alte construcții ridicate în anii de rodnică domnie a lui Constantin Brîncoveanu (1688–1714). Toate acestea ne obligă să considerăm biserica mănăstirii Văcărești, împreună cu întregul ansamblu, drept o realizare specifică a acestei epoci atît de importante în istoria artelor din Țara Românească. Faptul ar putea să apară cu atît mai explicabil dacă vom aminti că, așa cum se precizează în pisanie, conducerea lucrărilor a fost asigurată de către doi boieri pămînteni: marele clucer Manolache și fostul mare agă Matei Mogoș.

Dar cu aceasta încă nu am răspuns la întrebarea implicată în prima parte a articolului de față: ce semnificație trebuia să aibă mănăstirea Văcărești în intenția ilustrului său ctitor, prințul cărturar Nicolae Mavrocordat?

Am amintit din capul locului că lucrările de construcție au început foarte curînd după suirea în scaun a prințului, încercînd apoi să demonstrăm în ce măsură mănăstirea Văcărești este un monument reprezentativ al arhitecturii religioase din Țara Românească, o adevărată sinteză a marilor sale experiențe și, de asemenea, întrucît este reprezentativă pentru epoca de mare înflorire pe care o patronase vreme de un sfert de veac Constantin Brîncoveanu⁹.

Avînd în vedere aceste precizări, răspunsul la întrebarea noastră nu este greu de găsit. Prin ridicarea mănăstirii Văcărești, fiul exorbitului dorea să demonstreze poporului său adoptiv că el se face purtătorul tradițiilor culturale și artistice autohtone pe care le respectă și pe care înțelege să le ducă mai departe. Avînd ca model apropiat mănăstirea Hurez, pe care a încercat să o întrecă în strălucire, Nicolae Mavrocordat a ținut parcă să sublinieze intenția sa de a fi un continuator al marelui Constantin Brîncoveanu, al cărui prestigiu în întregul Orient ortodox se datoră nu numai prodigioasei sale activități ctitoricești, ci și morții sale năprasnice care-l așezase în rîndul martirilor.

Mănăstirea Văcărești devenea astfel un adevărat manifest politic și cultural, concluzie către care ne conduce și lungă pisanie, adevărată pagină de cronică, în care se povestesc împrejurările în care a fost ridicată mănăstirea, încercările grele prin care a trecut voievodul, rîvna sa pentru a desăvîrși sfîntul lăcaș. Semnificativ este și faptul că această pisanie a fost redactată în românește, pentru a fi accesibilă tuturor.

Prin toate acestea, pornind de la programul însuși al întregului ansamblu, mănăstirea Văcărești se înscrie pe deplin în marele capitol de artă brîncovenească pe care îl încheie în mod strălucit. Așa cum Sucevița a putut fi considerată „un testament” al artei vechi din Moldova, mănăstirea Văcărești poate fi privită ca un testament al artei feudale din Țara Românească, în arhitectura și în decorația sa fiind topite toate marile experiențe pe care le consumase această artă de-a lungul multisekularei sale existențe.

RÉSUMÉ

Fondé par le prince Nicolas Mavrocordat, au cours des années 1716–1722, le monastère de Văcărești représente le dernier grand ensemble monastique bâti en Valachie, ayant le caractère d'un véritable testament artistique. Ce caractère est mis en évidence par le fait que l'église principale répète, de point de vue planimétrique, la disposition traditionnelle pour toutes les grandes fondations princières de Valachie, en commençant avec l'église épiscopale de Curtea de Argeș (1517–1522), fameuse construction de Neagoe Basarab, et en terminant avec l'église du monastère Hurez, édifié par Constantin Brancovan, en 1691–1692.

En effet, le monastère Hurez a constitué le principal modèle pour les bâtisseurs aussi pour les décorateurs du monastère Văcărești qui s'inscrivent, par toutes ses données d'ordre planimétrique, typologique et ornemental, dans l'ambiance stylistique de l'époque qui porte le nom de Constantin Brancovan.

L'auteur suppose que cette étroite liaison avec la tradition artistique de la Valachie représente un véritable manifest politique du Nicolas Mavrocordat, prince phanariote qui a voulu ainsi souligner son attachement pour son pays adoptif et pour l'esprit élevé de l'époque antérieure patronnée par le grand protecteur des arts et des lettres, Constantin Brancovan, lequel a été martyrisé par les ottomans.

⁹ Nu ne-am ocupat în prezentul articol de problemele picturii, pentru că aceasta a fost grav afectată de refacerile din 1845–1856. Se poate totuși, afirma că și pictura Văcăreștilor se înscrie – iconografic și stilistic (considerînd părțile mai puțin afectate de intervenții) – în moștenirea artei brîncovenești.